

*Dr Srđan Šarkić, redovni profesor
Pravnog fakulteta u Novom Sadu*

PRAVNI POLOŽAJ VLAHA I OTROKA U SREDNJOVEKOVNOJ SRBIJI¹

Sažetak: U radu se ispituje pravni položaj dve kategorije zavisnog stanovništva srednjovekovne Srbije: zavisnih stočara – Vlahi i neke vrste srednjovekovnih robova – otroka. Najpre se analizira naziv i poreklo ova dva staleža, a zatim se dosta detaljno analiziraju njihova prava i obaveze. Autor je pokušao da razjasni i neke kontroverze vezane pre svega za pravni položaj otroka.

Ključne reči: Vlah, travnina, beleg, mesečina, Dušanov zakonik, povelje, katuni, stoka, otrok, prodaja, miraz.

U srednjovekovnoj Srbiji najbrojnija kategorija seoskog stanovništva bili su zavisni zemljoradnici – *meropsi*, a odmah za njima dolazili su zavisni stočari ili *Vlasi*. Srednjovekovno srpsko pravo poznaje još neke potčinjene staleže, od kojih će u ovom radu biti reči još o otrocima, dok ćemo prikaz pravnog položaja preostalih kategorija potčinjenog stanovništva ostaviti za neku drugu priliku.²

Vlasi

1. Naziv i način života – U srednjovekovnoj Srbiji izraz *Vlah* (mnovina = *Vlasi*, u grčkim tekstovima **Βλάχοι**), označava pre svega zavisne stočare, koji su uz merophe bili najbrojniji stalež seoskog stanovništva.

¹ Rad je posvećen projektu *Pravo Srbije u evropskoj perspektivi* br. 149042 koji finansira Ministarstvo za nauku i tehnološki razvoj Republike Srbije.

² U prethodnom broju *Zbornika* (XLIV – 2/2010, str. 23-36) pisao sam o pravnom položaju meropaha. Ovaj rad predstavlja logički nastavak jer obrađuje još dve brojne kategorije sebara – Vlahe i otroke.

Reč *Vlah* vodi poreklo od naziva nekih keltskih (galskih) plemena, koje su Rimljani nazivali *Volcae*, a Germani *Walhos*. U germanskim jezicima izraz je postao zajednička oznaka za sve Kelte (Gale), a nakon romanizacije Galije i za svo romansko stanovništvo. Južnoslovenski narodi su izraz *Vlah* prihvatili od Germana i koristili ga za starosedelačko stanovništvo romanskog porekla, koje je živelo u primorskim gradovima i balkanskim planinama. Srpski pravni spomenici koriste ponekad izraz *Vlah* i za Dubrovčane, kao što je to slučaj u ugovoru Velikog župana Stefana Nemanjića i Dubrovačke opštine od 1214-1217, koji je sačuvan u dve verzije (srpskoj i latinskoj). Član 4 srpskoga teksta glasi: **И да не емле Срб-блинь Влаха безъ суда**, što je u latinskoj verziji prevedeno ovako: *Et ut Sclavus non apprehendat Raguseum sine iudicio*.³ Ali, kako je vreme prolazilo, romansko stanovništvo koje je živelo u planinama se postepeno slaviziralo. Pošto je njihovo prevashodno zanimanje bilo stočarstvo, naziv *Vlasi* poprimio je u srednjovekovnoj Srbiji uglavnom značenje stočarskog stanovništva. Nasuprot njima, slovensko (srpsko) stanovništvo se ponajviše bavilo zemljoradnjom, tako da je izraz *Srbin* sve više označavao zemljoradnika. U poveljama iz četrnaestog veka (Svetostefanskoj, Dečanskoj i Arhandelovskoj) izrazi *Srbi* i *Vlasi*, ne označavaju etničke grupe već zavisne zemljoradnike (Srbi) i zavisne stočare (Vlasi). Ali, izraz *Vlasi* koristi se i za neke grupe romanskog stanovništva, posebno Rumune.⁴

Od kraja dvanaestog veka Vlasi su promenili način života. Nekadašnji nomadi počeli su da se stalno naseljavaju u takozvanim *katunima*.⁵ Srpski pravni spomenici prave jasnu razliku između zemljoradničkih sela

³ A. Solovjev, *Odabrani spomenici srpskog prava* (u daljem tekstu *Odabrani spomenici*), Beograd 1926, str. 16 i 17. U istom značenju izraz se koristi u dva ugovora bosanskog bana Mateja Ninoslava sa Dubrovnikom (1235 i 1240). Videti S. Novaković, *Zakonski spomenici srpskih država srednjega veka* (u daljem tekstu *Zakonski spomenici*), Beograd 1912, str. 144, I; 145, III; 146, VI, VII.

⁴ Za vreme turske vladavine u Srbiji, Turci su Srbe nazivali *Vlasima*. Čak i danas, muslimani u Bosni i Hercegovini nazivaju hrišćane *Vlasima*. Na nekim dalmatinskim ostrvima stanovnici pojedinih gradova se nazivaju takođe *Vlasima*. U mađarskom jeziku reč *Olasz*, koja dolazi od slovenskog *Vlasi*, označava Italijane. Videti P. Skok, *Etimologijski rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika, uredili akademici M. Deanović i Lj. Jonke, za tisak priredio V. Putanec, knjiga III*, Zagreb 1971, str. 606-609 i V. Mažuranić, *Prinosi za hrvatski pravno-povjestni rječnik*, Zagreb 1908-1922 (reprint 1975), str. 1584-1586.

⁵ Prema tumačenju koga je predložio N. Jokl, *Linguistisch-kulturhistorische Untersuchungen aus dem Bereiche des Albanesischen*, Berlin 1923, pp. 172 und 320, izraz *katun* izveden je od albanske reči *katund-i* u značenju selo, oblast, grad (*Dorf, Gebiet, Stadt*). U savremenom albanskom jeziku reč *katund* znači selo (drugi izraz za selo je *fšat*, što dolazi od latinskog *fossatum*). Neki naučnici smatraju da je reč grčkog porekla (κατούνα). Videti Skok, *Etimologijski rječnik, knjiga II*, str. 64.

i vlaških katuna. To se može videti na samom početku povelje cara Dušana manastiru Svetih Arhanđela Mihajla i Gavrila (1348), gde se veli da car poklanja manastiru **села и мѣстохнѣ, и катонь влашкыихь**.⁶

Vlasi su provodili samo zimski period u svojim katunima. Tokom leta lutali su planinama tražeći ispašu za stoku. Krećući se od jednog pašišta ka drugom, Vlasi su se povremeno zaustavljali u nekim zemljoradničkim selima radi odmora, a seljaci su bili obavezni da im obezbede smeštaj (*prestajanje*). Pošto je ta obaveza vrlo teško padala zemljoradnicima, član 82 Dušanovog zakonika je naredio: *Gde prestoni Vlah ili Arbanasin na sele, na tom-zi da ne prestoni drugi grede za njim. Ako li po sile stane, da plati potku i što je ispasal*.⁷ Careva namera je bila da dužnost *prestajanja* ravnomerno rasporedi na sva sela u Carstvu.

Iako je većina Vlaha živela u katunima, hrisovulja kralja Milutina manastiru Svetog Stefana u Banjskoj (1313-1318) spominje Vlahe koji imaju sela (**и кто села имаю**).⁸ To znači da su u srednjovekovnoj Srbiji neki Vlasi potpuno promenili zanimanje i postali zemljoradnici koji žive u svojim selima.

Vlaški katuni su zadržali neke elemente samostalnosti iz rodovsko-plemenskog društva, uprkos činjenici što su Vlasi pripadali staležu *sebara* (potčinjenog stanovništva) i samim tim bili podložni svojim feudalnim gospodarima.⁹ To se jasno može videti i iz najstarijeg sačuvanog srpskog pravnog spomenika – Hilendarske povelje monaha Simeona (Stefana Nemanje). Navodeći sve što je priložio manastiru, Nemanja između ostalog kaže: **а оудь Влахъ Радово Соудьство и Ћоурьгево, а вьсеге Влахъ ро**.¹⁰ To znači da je Nemanja poklonio ukupno 170 Vlaha Hilendaru, čije starešine su bili neki Rade i neki Đurđe, koji su očigledno mogli u pojed-

⁶ *Zakonski spomenici*, str. 683, I; S. Mišić – T. Subotin-Golubović, *Svetoarhande-lovska hrisovulja*, Beograd 2003, str. 88.

⁷ S. Novaković, *Zakonik Stefana Dušana cara srpskog* (u daljem tekstu *Zakonik*), Beograd 1898 (reprint 2004), str. 65 i 195; N. Radojčić, *Zakonik cara Stefana Dušana 1349 i 1354* (u daljem tekstu *Zakonik*), str. 58 i 112.

⁸ *Zakonski spomenici*, str. 629, XCI.

⁹ O organizaciji vlaških katuna videti S. Novaković, *Selo* (sa dopunama S. Ćirkovića), Beograd 1965, str. 29-52 i 161-173; M. Filipović, *Struktura i organizacija srednjovekovnog katuna*; D. Kovačević, *Srednjovekovni katuni po dubrovačkim izvorima*; B. Đurđev, *Teritorijalizacija katunske organizacije do kraja XV veka*. Tri gore navedena rada podneta su kao referati na naučnom skupu u Sarajevu, posvećenom srednjovekovnim katunima (24-25. novembar 1961), izdanje *Naučno društvo SR BIH*, Sarajevo 1963, str. 45-112, 121-140 i 143-169. O katunima videti i R. Katić, *Stočarstvo srednjovekovne Srbije*, Beograd 1978, str. 9-30, i B. Ferjančić, *Stočarstvo na posedima svetogorskih manastira u srednjem veku*, *Zbornik radova Vizantološkog instituta* 32 (1993), str. 35-127.

¹⁰ V. Ćorović, *Spisi Svetog Save*, Beograd – Sremski Karlovci, str. 3.

nim sporovima i da sude svojim Vlasima. O kakvoj vrsti sudske nadležnosti se radilo, ostaje nam nepoznato. Član 146 Dušanovog zakonika spominje *knezove i premičurije i vladalci i predstajnici i čelnici koji se obretaju sela i katuni obladajušteje*, ali ne precizira nadležnosti katunskih starešina.¹¹

2. Feudalne obaveze – Osnovna obaveza Vlaha bila je takozvana *travnina* – nadoknada za korišćenje vlasteoskih pašnjaka. Član 57 povelje kralja Milutina manastiru Svetog Đorđa kod Skoplja (oko 1300) propisuje da svako ko koristi pasišta na crkvenim planinama mora da plati travninu prema zakonu (**Такожде кто испланиноуе на црквонии планине, да подае цркви травниноу занонноу**).¹² Ali povelja ne kaže koji je to „zakon“ ili možda neko drugo pravno pravilo,¹³ koje je propisalo visinu travnine. Moguće je sasvim da se tu radilo o nekom opšte poznatom običajnom pravilu. Kasniji dokumenti govore o travnini preciznije. Povelja kralja Stefana Uroša III manastiru Dečani (oko 1330), se poziva na neki stari „zakon“ o travnini po kome ona iznosi *od stada dva ovna i dva jagnjeta i sir i dinar*.¹⁴ Dušanov zakonik u članu 197 sadrži drugačiji propis: *Kojemu vlastelinu pride da zimuje človek, da dava travninu: ot 100 kobil kobilu, ot ovac ovcu s jaganjcem i ot 100 goved govedo*.¹⁵

Pored travnine Vlasi su morali da daju još izvesnu količinu stoke, koja nije bila ista na svim vlastelinstvima. Svetostefanska i Arhandelovska hrisovulja kažu da Vlasi treba da daju svakog leta od 50 ovaca jednu sa jagnjetom i po jednu jalovu (**Да даю на всако лето отъ -нов'цоу съ агнетемъ, а другоу ялову**).¹⁶ Ali, povelja kralja Dušana Hilandaru od 1334-36. godine, ustanovljava obavezu davanja dva konja svake godine (**И да оузима игоумнь хиландар'ски -вкони на годиште**).¹⁷ Svetostefanska povelja naređuje da svaki Vlah

¹¹ Novaković, *Zakonik*, str. 113 i 232; Radojčić, *Zakonik*, str. 71 i 128-129. Vizantijski car i istoričar Jovan Kantakuzin spominje u svojim memoarima izvesnog Marcelata, starešinu srpskih pastira u blizini grčkog grada Verije, koji mu je pomogao da ponovo osvoji taj grad od Srba (Videti *Vizantijski izvori za istoriju naroda Jugoslavije*, tom VI, str. 499, nap. 449, prevod i komentar B. Ferjančića). Ali, ni car-istoričar ne navodi kakve su bile nadležnosti pomenutog Marcelata.

¹² *Zakonski spomenici*, str. 618, LVII.

¹³ U srednjovekovnoj Srbiji izraz „zakon“ imao je puno različitih značenja. Detaljnije o tome S. Šarkić, *Zakon u glagoljskim i ćirilskim pravnim spomenicima*, Novi Sad 1994.

¹⁴ *Zakonski spomenici*, str. 647, VI.

¹⁵ Novaković, *Zakonik*, str. 145 i 264; Radojčić, *Zakonik*, str. 82 i 141.

¹⁶ *Zakonski spomenici*, str. 628, LXXXVIII; 700, CII.

¹⁷ *Zakonski spomenici*, str. 414, XIV.

mora da da 5 jagnječih koža godišnje (**И да даю цркви на годиште всакъ человекъ по -в- ягнстине**).¹⁸ Međutim, član 205 Arhandelovske hrisovulje izuzima siromašne Vlahe od te obaveze i naređuje da umesto toga treba da tegle manastirsku vunu, onoliko koliko im naredi iguman (**А власи кои соу оубози да теже вълноу црковноу што имъ повелева игоумнь**).¹⁹

Pored naturalnih renti Vlasi su imali i neke radne obaveze prema Crkvi: da napasaju crkvene kobile, ovce, svinje i volove, ali i da nadoknade izgubnjenu stoku. Za posao napasanja Vlasi su dobijali *mesečinu* (mesečno sledovanje hrane) i takozvani *beleg* – platu u stoci. Pored toga Vlasi su morali da prate igumana i ikonoma²⁰ na njihovim putovanjima *i da nose sol i potrebu manastirsku svaku*. To znači da su Vlasi bili dužni da obezbede tovarne konje i pratnju za prevoz soli iz primorskih gradova u unutrašnjost zemlje.²¹

Iako sačuvani pravni spomenici pominju samo manastirske Vlahe, zavisni stočari su živeli i na vlastelinstvima koja su pripadala svetovnoj vlasteli, kao i na carevim domenima. Ta činjenica može se posredno uočiti iz povelje cara Dušana manastiru Svetih Arhandela Mihajla i Gavrila, gde se kaže da manastirski Vlasi treba da daju manastiru iste rente, kakve su davali i caru lično (**како соу давали царствоу ми**).²²

Pravni položaj Vlahu je bio isti kao i pravni položaj meropaha. To se jasno vidi iz teksta hrisovulje kralja Stefana Prvovenčanog manastiru Žiči (1220), koja spominje dohodak **что доходи или отъ влахъ или земльна**.²³ Kao ni meropsi, ni Vlasi nisu mogli da napuste zemlju; to je bilo rečeno još u Hilendarskoj povelji monaha Simeona (Stefana Nemnje). Meropsi ili Vlasi, koji bi pobjegli sa vlastelinstva, morali su da se vraćaju.²⁴ Na taj propis nadovezuje se član 32 Dušanovog zakonika: *Ljudije crkovni, koji drže crkovna sela i zemlji crkovne, a prognali sut merophe crkovne ili vlahu, oni-zi koji-no su razgnali ljudi, da se svežu i da im se uzme zemlja i ljudije, i da ih drži crkva do-gde skupe ljudi koje su razgnali*.²⁵

¹⁸ *Zakonski spomenici*, str. 629, XC; Cf. 701, CCIII.

¹⁹ *Zakonski spomenici*, str. 701, CCV.

²⁰ Ikonom (od grčkog οἰκονόμος) je starešinsko zvanje u srednjovekovnim manastirima, po važnosti odmah posle igumana. Ikonom je upravljao svom pokretnom i nepokretnom imovinom manastira. Detaljnije videti odrednicu *Ikonom* (R. Milošević) i *Ikonomija* (R. Popović) u *Leksikon srpskog srednjeg veka*, Beograd 1999, str. 252-254.

²¹ *Zakonski spomenici*, str. 650, XXXV; 628, LXXXIX; 414, XI i XIII.

²² *Zakonski spomenici*, str. 701, CCII.

²³ *Zakonski spomenici*, str. 572, VI.

²⁴ *Spisi Svetog Save*, str. 4.

²⁵ Novaković, *Zakonik*, str. 30 i 165; Radojčić, *Zakonik*, str. 49 i 97.

Ipak, faktički položaj Vlaha bio je mnogo povoljniji nego položaj meropaha. Stoga su mnogi meropski pokušavali brakovima da uđu u stalež Vlaha. Međutim, zbog stalnog nedostatka radne snage u srednjovekovnoj Srbiji, povelje energično zabranjuju ovakvu praksu. Svetostefanska povelja zabranjuje Srbinu (zemljoradniku, merophu) da se ženi Vlahinjom, a ako on to učini treba ga svezati i vratiti na „očevo mesto“ (**Срѣбинъ да се не жени оу власехъ. Ако ли се ожени оу невестъ игум’новоу, да се ограбии и свеже и онъ влахъ отъ кога се боуде жениль, и да се вратии безъ воліе опеть на отъчино место**).²⁶ Dečanska hrisovulja dopunjava ovaj propis rečima: **ако ли се ожени, да ю веде оу мероп’хс**.²⁷ To znači da je Vlahinja, koja se udala za meropha, morala da se „pomeropši“ (pređe u stalež meropaha). Svetostafanska hrisovulja pravi jedan izuzetak od tog pravila: meropsi koji su sklopili brakove sa Vlahinjama mnogo pre donošenja povelje, a koji su živeli među Vlasima, mogli su da ostanu sa Vlasima, ali nisu mogli biti vojnici. Povelja naziva tu kategoriju Vlaha *starinici*.²⁸

Svetostefanska povelja pravi jasnu razliku između Vlaha vojnika i takozvanih *kelatora*.²⁹ Ovaj podatak postavlja dva pitanja: da li su Vlasi vršili vojnu službu i ko su bili ti *kelatori*? Prema tumačenju Stojana Novakovića Vlasi su morali da obavljaju i vojnu službu ili kao vojnici, ili kao komordžije, kako je on shvatio reč *kelatori*.³⁰ Međutim, vojna služba je bila obaveza vlastele, koja je morala da dovede različit broj vojnika regrutovanih među sebrima. Kako je Crkva bila izuzeta od vojne obaveze, Vlasi sa crkvenih vlastelinstava nisu mogli biti državni vojnici.³¹ Izgleda da je reč *vojniki* iz Svetostefanske hrisovulje, označavala one Vlahe koji su na konjima pratili igumana na njegovim putovanjima, ili pak Vlahe koji su čuvali krda konja. Za takvo tumačenje možemo pronaći potvrdu u poveljama. Povelja kralja Dušana Hilandararu (1334) govori o Vlasima **кои се имсноује воиникъ**,³² što znači da je bilo i Vlaha kojima su dodeljivane neke vojničke dužnosti. Član 93 Svetostefanske povelje kaže *a vojinik da pase pastuhe*.³³

²⁶ *Zakonski spomenici*, str. 626, LVI.

²⁷ *Zakonski spomenici*, str. 651, XXXVI.

²⁸ *Zakonski spomenici*, str. 626, LVI.

²⁹ *Ibid.*

³⁰ S. Novaković, *Stara srpska vojska*, Beograd 1893, str. 70, 131-132.

³¹ T. Taranovski, *Istorija srpskog prava u nemanjičkoj državi, I deo, Istorija državnog prava*, Beograd 1934, str. 73 = *Klasici jugoslovenskog prava, knjiga 12*, Beograd 1996, str. 110-111.

³² *Zakonski spomenici*, str. 414, X.

³³ *Zakonski spomenici*, str. 629, XCIII.

Mного složenije pitanje je značenje reči *kelator* ili *ćelator*. Taranovski smatra da se poreklo reči ne može objasniti, ali misli da su *kelatori* bili svi oni Vlasi koji nisu bili vojnici.³⁴ S. Novaković je mislio da reč *ćelator* dolazi od grčkog **κελλάρι** = štala, ćelija. Prema njegovom tumačenju *kelatori* bi mogli biti ljudi čija je dužnost bila da nešto čuvaju.³⁵ I. Puscarriu tvrdi da izraz *kelator* dolazi od rumunske reči *căle* (*callis*) = put, *căl* = konj. Dakle, *kelator* znači putnik, što odgovara grčkoj reči **ὄδιτης** i starosrpskoj *ponosnik*. *Kelator* je, prema ovom tumačenju, bila osoba koja je morala da na svom konju prenosi različitu robu (u srpskim dokumentima to je bila obaveza koja se zvala *ponos*).³⁶ Ali, član 93 Svetostefanske hrisovulje ne potvrđuje ovakvo tumačenje: **И воинник и келаторъ да носе сыренине съ планине, и келаторъ да пасе и вълноу стриже, а воинникъ да пасе пастоухе. А оу зло време и воинникъ и келаторъ да гредє къ овцамъ.**³⁷ Izgleda, da uprkos svim naporima naučnika, reč *kelator*, ostaje i dalje nejasna.

Pored Vlaha – stočara, povelje pominju postojanje pastira – meropaha, čija je dužnost bila da čuvaju manastirsku stoku. Prema podacima koje daje hrisovulja kralja Milutina Hilandar (1302-1309) razlika između tih pastira i Vlaha je bila očigledna. To se lepo vidi iz sledećeg odlomka: *I pak vide kraljevstvo mi jere daje svetaa crkvi na godište po 12 ždrebca pestirem belegu, da togo radi priložih vlah da pasu kobile crkovne, a da ne uzimaju od crkve belegu ništa, pače ake čo izgube da plaćaju od sebe kon po 10 perper a kobilu po 20 perper da plaćaju crkvi.*³⁸ Dakle, pastiri su dobijali *beleg* i nisu odgovarali za gubitak stoke, dok Vlasi nisu dobijali *beleg* i *mesečinu*, i morali su da nadoknade kubitak konja i kobila. Međutim, neke povelje vele da su i Vlasi dobijali i *beleg* i *mesečinu*, tako da je teško utvrditi neku opštu razliku između Vlaha-stočara i meropaha-pastira.

³⁴ Taranovski, *Istorija*, I, str. 73. Autor zasniva svoju argumentaciju na završnim rečima člana 56 Svetostefanske hrisovulje, koji glasi: **А кон [Vlasi] боудоу старин’ници и не въз’могу се повратити ниєд’нь да не воинникъ нь вси келатори** (*Zakonski spomenici*, str. 626, LVI).

³⁵ S. Novaković, *Selo*, Beograd 1965, str. 192, napomena 69. U srpskim pravnim spomenicima reč *ćelar*, u značenju male sobe, se pominje u ugovoru o kupoprodaji, kojim neka Radosava Mirković, prodaje svoju kuću u Trepči manastiru Svetog Pavla u Svetoj Gori (1438). U ugovoru stoji da će Radosava za svoga života zadržati jedan *ćelar* (malu sobu) u okviru kuće, gde će ona i njena sestra ostati da žive do smrti (*Odabrani spomenici*, str. 206).

³⁶ I. Puscarriu, *Ethymologisches Wörterbuch der rumaänischen Sprache*, Heidelberg I, 1905, v. *Călător*. Cf. R. Katić, *nav. delo*, str. 25 i dalje.

³⁷ *Zakonski spomenici*, str. 629, XCIII.

³⁸ *Zakonski spomenici*, str. 395, XVII.

Otroci

1. Naziv – Najniži stalež na društvenoj lestvici srednjovekovne Srbije bili su takozvani *otroci* (jednina = *otrok*). Reč *otrok* izvorno označava dete ili momka. U srpskom jeziku ta reč se ne koristi više, ali se zadržala u češkom jeziku kao redovan naziv za roba, dok u slovenačkom, ruskom i poljskom jeziku isti izraz označava dete ili dečaka. Pravni položaj otroka u srednjovekovnoj Srbiji bio je sličan robovskom, ali kako su otroci raspolagali i nekim ličnim pravima, mnoga pitanja vezana za njihov pravni status ostaju diskutabilna. Pored toga, pravni spomenici koriste za robove i reči *rabъ*, *čeljadin* i *čeljad*.

Kada se prevodilac Nomokanona Svetog Save³⁹ susreo sa nekoliko grčkih termina za označavanje roba ili robinje (**ἀνδράποδον, δούλος, οἰκετής, παῖς, θεράπεινα**), on je sve grčke termine sveo na slovenske reči *rab* (rob) i *raba* (robinja).⁴⁰ Reč *rab* sreće se i u srpskom prevodu Sintagme Matije Vlastara. U sastavu **D – 11** čitamo sledeće: *Osnovna podela svih ljudi sa gledišta statusnog prava je takva, da su svi ljudi ili slobodni ili robovi (rabi). Sloboda je prirodno svojstvo, koje dozvoljava svakome da radi ono što želi, izuzev ako je to zabranjeno zakonom ili silom; ropstvo (rabota) je ustanova prava naroda (jezičeskago zakona, ἔθνικὸν νόμου, iuris gentium) i posledica rata... suprotno prirodnom pravu (jestestvenomu zakonu, φυσικὸν νομίμου, iuris naturale), jer je priroda stvorila sve ljude slobodnima. Slobodni su ili oni koji su rođeni slobodni (blagorodnie, εὐγενεῖς, ingenuus), ili oni koji su oslobođeni (osvobodnie, ἀπελευθερούς, libertinus). Rođeni slobodni su rođeni od slobodnih roditelja i nisu iskusili jaram ropstva (i ne u jarma raboti vkusiv); oslobođenici su rođeni od oslobođenog roba (osvobodnii že iže ot raba osvoboždenago rodivi se).⁴¹ Ali, ova podela, preuzeta od rimskog pravnika Gaja,⁴² je imala više deklarativni karakter: srpski pravni spomenici nam ne dozvoljavaju da zaključimo da je stanovništvo srednjovekovne Srbije bilo podeljeno na slobodne i robove. Ipak, povelja cara Dušana i kralja Uroša kojom poklanjaju crkvu Svetog Nikole pod Kožljem serskom mitropolitu Jakovu i*

³⁹ U nauci još nije raščišćeno pitanje da li je sastavljač srpskog Nomokanona (Zakonopravila) Sveti Sava lično, ili je on to uradio sa grupom saradnika. Videti o tome S. Troicki, *Ko je preveo Krmčiju sa tumačenjima?* *Glas Srpske Akademije Nauka*, 193, Beograd 1949, str. 119-142.

⁴⁰ Videti M. Petrović, *Krmčija Svetoga Save o zaštiti obespravljenih i ugroženih*, Beograd 1990, str. 53-74.

⁴¹ S. Novaković, *Matije Vlastara Sintagmat*, Beograd 1907, str. 249. Videti i T. Taranovski, *Političke i pravne ideje u Sintagmatu Vlastara, Letopis Matice Srpske 317* (1928), *Prilozi Letopisu*, str. 160-170.

⁴² Gaius, *Inst.* I, 9; *Iust. Inst.* I, 3; *D. I.* 5, 3-4.

manastiru Svetih Arhanela kod Prizrena, pominju robove (u tekstu stoji *rob*, a ne *rab*) Počrnuju i Cukaliju.⁴³ Da li se pravni položaj ovih robova razlikovao od statusa otroka, ili se tu radi o izuzetnom korišćenju izraza *rob*, teško je reći.

Prevodilac Nomokanona upotrebio je jedanput reč *čeljadin* (чельдинъ) da bi preveo grčku reč *άνδράποδον* (drugi put preveo je istu reč sa *rab*). Koristeći izraz *čeljadin*, prevodilac je želeo da sačuva njegovo arhaično značenje, prema kome je *άνδράποδον* rob u klasičnom smislu, kao što je i *δοῦλος*, ali ne po rođenju; radi se o osobi koja je zarobljena u ratu i nakon prodaje postala je rob.⁴⁴ *Čeljad* i *čeljadin* u značenju robova, spomenuti su dva puta u ugovorima srpskih vladara sa Dubrovnikom. U prvom ugovoru se dubrovački knez Andrija Zlat, zajedno sa svom vlastelom dubrovačke opštine, kune da će čuvati prijateljstvo sa srpskim kraljem Urošem (1254-1256) i između ostalog spominje i *čeljad zemle kraljevstva ti*. Kralj Milutin u ugovoru sa Dubrovnikom (1308) kaže da Dubrovčani treba da se sude pred kraljevim sudom za zločine izdaje (nevera), ubistva (vražda), krađe konja (konj) i *čeljadina* (krivična dela koja se odnose na robove).⁴⁵ Ali, izrazi *rab* i *čeljadin* su bili vrlo brzo napušteni u Srbiji; izvori iz trinaestog i četrnaestog veka spominju samo otroke kao najnižu kategoriju stanovnika srednjovekovne Srbije. Da li su oni bili robovi ili ne, vrlo je teško pitanje.

2. Društveni položaj – Najbolji poznavaoци srednjovekovne srpske istorije, poput Stojana Novakovića, Konstantina Jirečeka, Teodora Taranovskog, Aleksandra Solovjeva, Nikole Radojčića i Dragoslava Jankovića, smatrali su da su da su otroci neka vrsta srednjovekovnih robova ili pak stanovništva sličnog robovima.⁴⁶ Nasuprot njima, Nikola Krstić, prvi profesor pravne istorije u Srbiji, je napisao da u srednjovekovnoj Srbiji nije bilo robova, pa samim tim ni otroci nisu mogli

⁴³ *Zakonski spomenici*, str. 703, IV.

⁴⁴ Pored *čeljadina* u jednini koristi se i reč *čeljade*, izvedena od zbirne imenice *čeljad*, koja uglavnom iznačava člana porodice, mada u starim tekstovima znači i rob. Izraz *čeljadin*, sreće se i danas u ruskim rukopisima kao arhaična forma reči *рабъ*. Videti M. Petrović, *Čeljadin u O Zakonopravilu ili Nomokanonu Svetoga Save*, Beograd 1990, str. 53-65.

⁴⁵ *Zakonski spomenici*, str. 153, IX; 162, XV.

⁴⁶ S. Novaković, *Zakonik*, str. 176; K. Jireček, *Istorija Srba, prevod i dopune J. Radonjić*, II, Beograd 1978, str. 102; T. Taranovski, *Istorija I*, str. 76-82; A. Solovjev, *Sokalnici i otroci u uporeno-istoriskoj svetlosti*, *Glasnik Skopskog Naučnog Društva*, XIX (1938), str. 103-138 i *Zakonik cara Stefana Dušana 1349. i 1354. godine*, Beograd 1980, str. 210-211; N. Radojčić, *Zakonik cara Stefana Dušana 1349-1354*, Beograd 1960, koji prevodi reč *otrok* uvek kao rob, str. 51, 52, 56, 57, 100, 101, 108, 110, 118; D. Janković, *Istorija države i prava feudalne Srbije (XII-XV vek)*, Beograd 1957, str. 38-40.

biti robovi. Njegovo gledište kasnije su prihvatili Mihajlo Polićević i Milan Vlajinac.⁴⁷

Argumentacija autora koji su smatrali da su *otroci* vrsta srednjovekovnih robova zasniva se na sledećim izvorima:

1) Otroci su bili privatna i nasledna svojina svojih gospodara, što jasno potvrđuje početak člana 44 Dušanovog zakonika: *I otroke što imaju vlastele, da im su u baštinu, i njih dece u baštinu večnu...* Ali, otroci su mogli biti i svojina Crkve, vladara a možda i gradova, a ne samo vlastele, o čemu svedoči član 46 Zakonika: *I otroke što si kto imaju da ih imaju u baštinu.*⁴⁸ U povelji kojom car Dušan potvrđuje povlastice vlasteličiću Ivanku Probištitoviću (1350) stoji: *...to zi mu vse, malo golemo zapisuje carstvo mi u baštinu više pisano...Takožde zapisuje carstvo mi Ivanku i jegove deci do veka nepokolebimo nikim... s kuplenicami i s otroki da si ima i drži Ivanko i negova deca do veka...*⁴⁹ Car Uroš je 10. aprila 1357. poklonio kotorskim plemićima Bivoličiću i Bučiću ostrvo Mljet i tom prilikom zapisao *da im jest u baštinu i u otročko ime.*⁵⁰ Posedovanje otroka nije bilo vredno monaške zakletve, propisuju tipici manastira Hilandara i Studenice (*otrok nedostoino imeti vam*).⁵¹

2) Član 103 Zakonika počinje rečima: *Ašte su otroci, da se sude pred svojimi gospodari kako ljube za svoje dlgove* i nisu mogli da traže pravdu od cara (član 72): *I kto nevoljan dojde na dvor carev, da se vsakomu učini pravda, osven otroka vlasteoskoga.* A drugi deo člana 103 glasi: *...a za careve [dlgove] da gređut pred sudije – za krv, za vraždu, za tati, za gusare, za prejem ljudski.*⁵²

3) Drugi deo člana 46 Zakonika glasi: *Takmo što će vlastelin prostiti, a ili mu žena, a ili sin, to-zi da jest svobodno, a ino ništo.*⁵³

Raspravljajući o ovim činjenicama Taranovski je zapisao da čovek koji je predmet svojinskih prava nekog drugog čoveka može biti samo rob; dakle, otroci su robovi.⁵⁴ Ali, neki drugi podaci koje nalazimo u pravnim spomenicima upozoravaju nas da pravni položaj otroka nije uvek

⁴⁷ N. Krstić, *Razsmatranja o Dušanovom zakoniku*, Glasnik Društva Srpske Slovesnosti, VI (1854), str. 143; M. Polićević, *Ustrojstvo pravosuđa u staroj srpskoj državi u XIII i XIV veku*, Arhiv za pravne i društvene nauke od 25. IV 1923, str. 202; M. Vlajinac, *Die agrarrechtlichen Verhältnisse des mittelalterlichen Serbiens*, Jena 1903, pp. 280-281.

⁴⁸ Novaković, *Zakonik*, str. 39 i 174; 41 i 175; Radojčić, *Zakonik*, str. 51 i 100; 52 i 101.

⁴⁹ *Odabrani spomenici*, str. 151.

⁵⁰ *Odabrani spomenici*, str. 160.

⁵¹ *Spisi Svetog Save*, str. 111.

⁵² Novaković, *Zakonik*, str. 79 i 208; 58 i 190; Radojčić, *Zakonik*, str. 62 i 118; 57 i 110.

⁵³ Novaković, *Zakonik*, str. 41 i 176-176; Radojčić, *Zakonik*, str. 52 i 101.

⁵⁴ Taranovski, *Istorija I*, str. 57.

bio identičan robovskom. Član 21 Dušanovog zakonika izričito zabranjuje prodaju jednog *hristijanina*⁵⁵ pripadniku neke druge veroispovesti: *I kto proda hristijanina u inu nevernu veru, da mu se ruka odseče i jezik ureže*.⁵⁶ To znači da ako je otrok bio pripadnik Istočne (pravoslavne) crkve, nije mogao biti prodat Rimo-katoliku.

Drugi deo člana 44 Dušanovog zakonika naređuje *na otrok u prikije da se ne daje nikada*.⁵⁷ Pokušavajući da objasni ovu neobičnu odredbu, Aleksandar Solovjev je upozorio na stari rimsko-vizantijski običaj, koji je primenjivan u Dubrovniku i Kotoru, da su samo robinje (ancilae) mogle biti davane u miraz. Prema autorovom tumačenju, član 44 Dušanovog zakonika zabranjuje davanje u miraz samo muških otroka, želeći da spreči odliv radne snage na vlastelinstvima.⁵⁸ Nikola Radojčić smatra da je zabrana davanja otroka u miraz bila visok nivo zaštite ličnih prava. To je bila garancija da će otrok ostati tamo gde je i rođen, jer u suprotnom njegov pravni položaj mogao bi postati još gori.⁵⁹ Ali, kako je primetio Lujko Margetić, ta odredba se mogla lako izigrati; gospodar otroka mogao je dati muškog otroka kao poklon ili svojoj kćeri ili svome zetu. A mogao je i fiktivno prodati otroka svome zetu po vrlo niskoj ceni.⁶⁰

Treba napomenuti da iako je postojala vrlo izražena razlika između otroka i meropaha, kada su ova dva staleža živela u istom selu, tada se njihov pravni položaj nije razlikovao. To nam jasno pokazuje član 67 Dušanovog zakonika, koji glasi: *Otroci i meropsi koji sede zajedno u jed-*

⁵⁵ U Dušanovom zakoniku izraz *hristijanin* označava uvek pripadnika Istočne (pravoslavne) crkve.

⁵⁶ Novaković, *Zakonik*, str. 24 i 160; Radojčić, *Zakonik*, str. 47 i 95.

⁵⁷ Novaković, *Zakonik*, str. 39 i 174; Radojčić, *Zakonik*, str. 51 i 100. *Prikija* je grčka reč (πρόιξ, πρόικα) i znači miraz. Reč *miraz*, koja se danas koristi u srpskom jeziku za vrstu bračnih davanja, arapskog je porekla i stigla je u Srbiju u vreme turske okupacije (arapski *mīrāt*, turski *miras*). Detaljnije o mirazu i bračnim davanjima uopšte videti S. Šarkić, *Provisions of Roman Law on Dowry in Serbian Mediaeval Law, Zeitschrift der Savigny-Stiftung für Rechtsgeschichte, 125 Band, romanistische Abteilung, Wien-Köln-Weimar 2008*, pp. 682-687; Cf. V. Stanimirović, *Brak i bračna davanja u istoriji*, Beograd 2006.

⁵⁸ A. Solovjev, *Zakonodavstvo Stefana Dušana, cara Srba i Grka*, Beograd 1928, str. 131-132 i *Zakonik cara Stefana Dušana 1349. i 1354. godine*, Beograd 1980, str. 211. U primorskim gradovima robinje su davane u miraz svakoj bogatoj ženi. Posebno je bila visoka cena robinja koje su mogle biti doilje (*ancila, babica, baiula*). Videti K. Jireček, *Istorija Srba I*, str. 102 i *Das Gesetzbuch des serbischen Caren Stephan Dušan, Archiv für slavische Philologie*, 22 (1900), p. 159.

⁵⁹ N. Radojčić, *Oko Dušanova Zakonika, Istoriski časopis*, V (1954-1955), Beograd 1955, str. 11.

⁶⁰ L. Margetić, *Bilješke o meropsima, sokalnicima i otrocima*, *Zbornik radova Pravnog fakulteta u Novom Sadu*, XXV, 1-2, Novi Sad 1991, str. 111.

*nom sele, vsaka plaća koja prihodi, da plaćaju vsi zajedno na ljudi; kako platu plaćaju i rabotu rabotaju, tako-zi i zemlju da drže.*⁶¹ Pažljivo čitanje člana 67 upućuje na zaključak da su neki otroci posedovali sopstvenu zemlju. Podaci koje nam daju povelje potvrđuju ovakav zaključak. Na vlastelinstvu manastira Svetog Stefana u Banjskoj svako je morao da okopava vinograd: *A vinograd vsak da kopaa – i pop, i dijak, i otrok, i vsaci maistorije jako i proči rabotnici; kto li ga ne uskopa do Vaskrsenija, da mu se vol upade.*⁶² Očigledno je da su na Svetostefanskom vlastelinstvu otroci posedovali nekakvu zemlju, jer je propisana ista globa za sve pomenute staleže. Dečanska hrisovulja propisuje da neki otroci moraju da prate igumana i monahe na putu: *Otroci koi s igumnom na put gredu, a ili s koim kaluđerom po crkovnoi rabote, da se od kuće ne hrani, no crkovnim brašnom.*⁶³ Povelja kralja Dušana Hilandaru (oko 1332) sadrži poglavlje *Zakon podgradiju*. Prema ovome „zakonu“ (zapravo pravnom pravilu), otroci iz *podgradija* Štipa (danas u Makedoniji) koji su imali konje i bili u stanju da vrše vojnu službu, bili su izuzeti iz redovnih meropaških obaveza. Njihovi konji nisu morali da tegle teret. Ali, oni koji nisu imali konje morali su jedan dan u proleće i jedan dan u jesen da oru i jedan dan da okopavaju vinograd: *Koji su otroci s konjmi, da im jest zakon, kad pohodi ikonom kralju ili na kotoru gode rabotu, a oni s nim na koneh, da im se konji ne uzimaju ni pod tovar da se ne podlagujut, no sami s nimi da pohodet na koji gode posol crkovni, a koji su bes konjej da orut dan jese-nine i dan podletije i da go požnut i izvrhnut, i dan i vinograde da rabotajut.*⁶⁴ Povelja kralja Dušana hilendarskom pirgu (grčki *πύργος* = kula) u Hrusiji (oko 1331), pominje deset otroka koji su se stavili u službu manastiru po sopstvenoj želji (*i se otroci koi su poljubili crkv*).⁶⁵ Očigledno je da ovi otroci nisu mogli biti robovi.

Pored toga što su obezbeđivali pratnju svojim feudalnim gospodari-ma, otrocima su poveravane i neke poverljive dužnosti. Dajući povlastice manastiru Svetoga Nikole u Vranjini (1233), Arhiepiskop Sava naređuje da manastirski ljudi (meropsi) nisu ni pod vlašću velike vlastele, ni pod

⁶¹ Novaković, *Zakonik*, str. 55 i 187; Radojčić, *Zakonik*, str. 56 i 108. S. Novaković, *Zakonik*, str. 187 smatra da se ova jednakost nije mogla izvesti svuda, nego naročito onde gde su meropsi bili bez baštine, te se stoga razlika svodila na голу razliku forme.

⁶² *Odabrani spomenici*, str. 92.

⁶³ *Odabrani spomenici*, str. 114.

⁶⁴ *Zakonski spomenici*, str. 402, XXII. S. Ćirković, *Hreljin poklon Hilandaru*, *Zbornik radova vizantološkog instituta*, 21 (1982), str. 104, napomena 3, smatra da je reč *otrok* u tekstu upotrebljena u najopštijem značenju i da podrazumeva celokupno stanovništvo Štipa, kako one koji su imali feudalne povlastice, tako i one koji su morali da izvršavaju feudalne dužnosti.

⁶⁵ *Zakonski spomenici*, str. 486, IV.

vlašću Arhiepiskopa ni njegovog otroka, niti bilo koga drugog, malog ili velikog (*i koje človeke tuzi posade na tom meste... da ne ima nad nimi oblast ni velmoža, ni arhiepiskop ni jegov otrok, ni in kto ni mal ni velik...*).⁶⁶ U ovom slučaju *otrok* je izvršilac arhiepiskopovih naredbi. Ima slučajeva u kojima se otroci pojavljuju kao sudski izvršni organi. Povelja manastiru Svetog Đorđa zabranjuje svim kraljevim dostojanstvenicima (lista je vrlo dugačka) da sude manastirskim meropsima i da određuju otroka (*človeku Svetago Georgija da ne sudi nikoji vladušti po državah kraljevstva mi ni daje otroka*). U istoj povelji, nešto malo dalje, stoji da samo iguman i njegov otrok mogu da sude manastirskim meropsima (*i kto se nage komu kriv človek Svetago Georgija, da se pri pred igumenom i s igumnovem otrokom*).⁶⁷ U jednoj povelji Hilandaru od 12. januara 1454, despot Đurađ Branković je naredio svom vazalu, vlastelinu Oliveru Golemoviću da utvrdi međe imanja manastira Hilandara. Oliver Golemović je naznačio porotu i poslao im otroka Nikolu Vladovića (*i posla ni otroka Nikolu Vladovića*).⁶⁸ Ali, tekst isprave nam ne dozvoljava da zaključimo u čemu je zapravo bio značaj misije Nikole Vladovića. Srećom, raspoložemo još jednim dokumentom iz iste 1454. godine koji nam govori o sporu oko međa između manastira Hilandara i manastira Svetih Arhandela. Ponovo je Oliver Golemović bio taj koji je naznačio porotu, ali umesto da se on lično pojavi, poslao je otroka Radosava Đurašinića (*s otrokom, koga beše poslal Oliver Golemović mesto sebe, Radosava Đurašinića*). Radosav Đurašinić je primio zakletve (*i tomui bi otrok koi ni zaklina, višepisani Radosav Đurašinić*)⁶⁹ dvadeset i četiri porotnika (*starinici*) u prisustvu igumana i ostalih dostojanstvenika ova dva poznata manastira. Savršeno je jasno da je u ovom slučaju čin polaganja zakletve poveren jednom otroku.

Izraz *otrok* može se sresti čak i u dokumentima srpskih vladara pisanim na grčkom jeziku. Despot Jovan Uglješa, u povelji kojom rešava spor oko zemlje nastao između manastira Zografa na Svetoj Gori i episkopa Jerisosa (februar 1369), kaže kako je poslao svog grčkog dvoranina (**οἰκείος**) Nikitu Pedijasima (**Νικήτας Πεδιάσιμος**) *kao otroka* (**ὡς ὄτροκου**) da dodeli zemlju manastirskoj obitelji (da ih uvede u posed). Kao *otrok* Nikita Pedijasim nije bio običan izvršilac presude; kao despo-

⁶⁶ *Zakonski spomenici*, str. 577, VI

⁶⁷ *Zakonski spomenici*, str. 618, XXXIX.

⁶⁸ *Odabrani spomenici*, str. 214.

⁶⁹ *Odabrani spomenici*, str. 215-216. Zanimljivo je da oba dokumenta počinju rečima *mi, rabi i poslušnici gospodina despota...* Dakle, dokument koristi istovremeno izraze *rab* i *otrok*, ali ni jedna od ove dve reči ne označava roba u klasičnom smislu. *Rab* u ovom tekstu označava despotovog slugu (službenika), a *otrok* sudskog izvršitelja.

tov čovek od poverenja bio je poslat u Solun da ispita svedoke i prema njegovom izveštaju doneta je presuda.⁷⁰ Sasvim je jasno da Nikita Pedijasim nije bio rob, već vizantijski plemić koji je vršio dužnost otroka.⁷¹

Imajući u vidu sve navedene podatke iz izvora očigledno je da otroci ne mogu biti jednostavno nazvani robovima i da je izraz imao nekoliko različitih značenja.⁷² U osnovi, otroci su zauzimali najniže mesto na društvenoj lestvici; bili su stalež čiji je pravni položaj bio između kmetskog i robovskog. Ali, bliska veza između otroka i njihovih gospodara mogla je da stvori odnose uzajamnog poverenja, tako da je izvršavanje nekih važnih zadataka poveravano otrocima.⁷³

⁷⁰ A. Solovjev – V. Mošin, *Grčke povelje srpskih vladara*, Beograd 1936, str. 276-277.

⁷¹ A. Solovjev, *Sudije i sud po gradovima Dušanove države*, *Glasnik Skopskog Naučnog Društva*, VII-VIII (1930), str. 160, smatra da je uvaženi Nikita Pedijasim u ovom slučaju obavljao skromnu dužnost pristava, koja mu inače nije pripadala. Ovo mišljenje se ne može prihvatiti, jer kako je naglasio G. Ostrogorski, *Serska oblast posle Dušanove smrti*, Beograd 1965, str. 22, navedenu zemlju je dve godine kasnije dodelio manastiru „opšti sudija“ (**κριτής καθολικός**) lično, prema naredbi despota Jovana Uglješe.

⁷² Videti R. Mihaljčić, *Otroci*, *Istorijski glasnik* 1 (1986), str. 51-57 = *Prošlost i narodno sećanje*, Beograd 1995, str. 233-240. Videti i odrednice *Otrok i Rob, Robinja* (Đ. Bubalo) u *Leksikon srpskog srednjeg veka*, str. 483-485 i 622-625.

⁷³ Dobro je poznato da su u Rimu u vreme Principata važne misije poveravane robovima, a posebno oslobođenicima (*libertinus*). L. Margetić, nav. delo, str. 113 smatra da su otroci društveni stalež sličan plemićkim slugama iz srednjovekovne Hrvatske ili pak ministerijalima (*ministeriales*) germanskog prava.

*Srđan Šarkić, Ph.D., Full Professor
Faculty of Law Novi Sad*

Legal Position of Dependent Shepherds (Vlachs) and Slaves (Otroci) in Mediaeval Serbia

Abstract

In the mediaeval Serbia term *Vlachs* (*Vlasi*, singular = *Vlah*, in Greek texts Βλάχοι) designated first of all dependent shepherds. The word *Vlach* comes from the name of some Celtic tribes, that Romans called *Volcae* and Germans *Walchos*. As their main occupation was cattle raising, the name *Vlachs* (*Vlasi*) got in mediaeval Serbia mostly the meaning of shepherds. From the end of the twelfth century the Vlachs changed their way of life: former nomads settled in hamlets called *katuni*. Vlachs spent only the wintertime in their hamlets. During the summer they were wandering around the manor to which they belonged in order to feed the cattle.

The main obligation of Vlachs was so called *travnina* (from *trava* = grass) – indemnity of using the noblemen's pastures. Besides grass-tribute (*travnina*) the Vlachs had to give a certain quantity of cattle which was not the same on all manors. They owed some compulsory labours to the Church as well: to graze Church mares, sheep, swine and oxen, and had the obligation to compensate the lost cattle. For their work of graze the Vlachs got from the monastery so called *mesečina* (from *mesec* = month), food to eat, and so called *beleg* (literally *mark, stamp*), salary in cattle. Sometimes Vlachs had to give packhorses and suite for transport of salt from littoral to interior districts of the country.

The lowest rung on the social ladder in mediaeval Serbia occupied the class called *otroci* (singular = *otrok*). The word *otrok* primarily means a child or a boy, but the legal status of *otroci* was similar to the slaves. However, the close relationship between an *otrok* and his master created a relation of confidence, so that some of very important missions could be committed to an *otrok*.

Key words: Vlach, *travnina* (grass tribute), *beleg* (stamp), *mesečina* (monthly amount of food given to Vlachs by a monastery in return for their work on graze), *katuns* (temporary shepherd settlements), cattle, *otrok* (slave), sale, dowry